

FORMATION OF A MINORITY DIASPORA IN UZBEKISTAN (ON THE EXAMPLE OF THE BALTIC PEOPLES)

R. Khomitov

PhD., Senior lecturer

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Baltic people, minorities in Uzbekistan, diaspora

Abstract: The issue of the formation of a minority diaspora in Uzbekistan on the example of the Baltic people is revealed in this article.

Received: 14.06.22

Accepted: 16.06.22

Published: 18.06.22

ЎЗБЕКИСТОНДАГИ КАМ СОНЛИ ХАЛҚЛАР ДИАСПОРАСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ (БОЛТИҚБЎЙИЛИК ХАЛҚЛАР МИСОЛИДА)

Р. Хомитов

PhD., катта ўқитувчиси

Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

Тошкент, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Болтиқбўйилик халқлар, Ўзбекистондаги кам сонли халқлар, диаспора

Аннотация: Болтиқбўйилик халқлар Ўзбекистондаги кам сонли халқлар диаспорасининг шаклланиш масаласи ушбу тадқиқотда очиб берилган.

ФОРМИРОВАНИЕ ДИАСПОРЫ МЕНЬШИНСТВ В УЗБЕКИСТАНЕ (НА ПРИМЕРЕ ПРИБАЛТИЙСКИХ НАРОДОВ)

Р. Хомитов

PhD., старший преподаватель

Национальный Университет Узбекистана им. Мирзо Улугбека

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Прибалтийские народы, меньшинства в Узбекистане, диаспора

Аннотация: В данной статье раскрывается вопрос формирования диаспоры меньшинств в Узбекистане на примере прибалтийских народов.

КИРИШ

Маълумки, Ўзбекистон дунё давлатлари орасида полиэтник давлатлар таркибида бўлиб, бу жараённинг шаклланиши узоқ тарихга бориб тақалади. Шунингдек, XXI аср бошида мамлакатнинг миллий таркиби 130 га яқин миллат ва этник гуруҳлардан иборат бўлган ҳолда халқлар ўртасидаги дўстлик муносабатлари миллатлараро тотувлик асосида мустаҳкамланиб борди.

Шунингдек, ҳозирги кунда ер юзида, барча тарихий даврлардан фарқ қилмаган ҳолда, кўпмиллатли ва турли хил диний эътиқод вакиллари истиқомат қилаётгани маълум.

АСОСИЙ ҚИСМ

Аниқланишича, дунё бўйлаб бетакрор маданий ва маънавий қадриятларига эга бўлган 1600 дан ортиқ этник гуруҳ яшайди. Бироқ БМТ томонидан тан олинган давлатлар сони эса 200 га атрофидадир. Айнан бу борада шуни маълум қилиш керакки, давлатлардаги халқларнинг диаспоралари мамлакатларнинг ўзаро ҳамкорлигини халқ дипломатияси асосида янада мустаҳкамлашда муҳим аҳамиятга эга бўлиб бормоқда.

Шуни инобатга олиб, истиқлолнинг дастлабки кунларидан бошлаб Ўзбекистон ҳукумати миллатлар масаласида миллий сиёсатини умуминсоний тамойилларига, ўзбек халқининг миллий менталитетидаги бағрикенглик ғояларига асосланиб олиб борди.

Жумладан, Ўзбекистондаги бошқа диаспоралар қаторида Болтиқбўйи халқларининг диаспораси ҳам мавжуд бўлиб, ушбу жараён тарихий йиллар давомида шаклланган ҳисобланади. Бинобарин, ўзбеклар ва болтиқбўйиликлар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик муносабатлари ўрта асрлардан бошлангани манбалардан маълум. Хусусан, шу даврларда Марказий Осиёда мавжуд давлатлар ўз ташқи сиёсатларида шимолда яшаган болтиқбўйиликлар билан ҳамкор бўлишга интиланганлар. Дастлаб, улардаги ҳамкорликнинг алоҳида хусусиятида асосан савдо-сотик мақсадлари кўзланган. Чунки, шимолда жойлашган халқлар тайёрлаган маҳсулотларга Ўрта Осиё бозорларида талаб катта бўлган. Ўз навбатида, бу ҳудудда етиштирилган маҳсулотлар болтиқбўйилик халқларга етказиб берилган. Савдо мақсадларидаги ҳаракатлар натижасида ўзаро маданиятлар ҳурмат қилиниб, бир-бирини бойитиш шаклида намоён бўлиб борган.

Туркистон ўлкаси, Бухоро амирлиги ҳамда Хива ва Қўқон хонлиқларининг аҳолиси билан болтиқбўйилик халқларнинг XIX асрнинг 60 – йилларига келиб муносабатлари дастлаб Россия империяси мустамлакасига айланганида сўнгра 1918 йилдан собиқ совет Россиясининг таъсирига тушиб қолиши натижасида Россия империяси амалдорларининг тавсиясига кўра амалга оширилган.

XIX асрнинг иккинчи ярмида Россия империяси Ўрта Осиёда мавжуд давлатларни ўзининг мустамлакасига айлантиргани тарихдан маълум. Сўнгра мустамлакачи империя

вакиллари ўзларининг мақсадлари йўлида халқларнинг моддий ва маънавий имкониятларидан фойдаланишни кўзлаб, халқлар ўртасида бир ёқлама миллий сиёсатини олиб борди. XX аср бошларида Россияда бўлиб ўтган давлат тўнтаришлари натижасида собиқ совет Россияси ташкил топди. Унинг сиёсий доира вакиллари ҳам миллатлар масаласидаги миллий сиёсатни ўзининг манфаатлари йўналишларига мос равишда олиб боришни давом эттирган. Яъни, миллий сиёсатидаги мақсадлари мустамлака ҳудудлардаги халқларни ўзларининг тарихий ватанидан бошқа ҳудудларга кўчириш сиёсатини олиб борганида намоён бўлган. Кўп ҳолларда ҳозирги Ўзбекистан ҳудудига ўтган асрларда болтиқбўйликлар рус мустамлакачилари томонидан кўчириб келтирилган халқлардан ҳисобланади.

Ўзбекистондаги Болтиқбўйи халқларининг кўчирилиши ва диаспораси тарихини воқеаларга асосланиб қуйидагича асосий босқичларга бўлиб ўрганиш мақсад мувофиқ: Биринчи босқич, Россия империяси даврида болтиқбўйликларнинг Туркистон ўлкасига, Бухоро ва Хоразм ерларига кўчириб келтирилиши 1860 – 1918 йилларни ўз ичига олади. Унда, дастлаб кўчириб келтирилган болтиқбўйликларнинг асосий қисми ҳарбийлар бўлиб, навбатдаги босқичларда эса аҳолининг барча табақалари олиб келинган. Улар Россия империяси армиясида ҳарбий хизматчи, таълим, фан, соғлиқни сақлаш соҳаси ҳамда иқтисодиёт ва қурилиш ишларига жалб қилинганлар. Бу даврда Болтиқбўйи халқларининг кўпчилиги Туркистон ўлкасига, қисман Бухоро ва Хоразмнинг Россия империясига қарам бўлган ҳудудларига кўчирилган. Уларнинг дастлаб кўчириб келтирилганлари 1874 – 1876 йилларда Авлиёота уездидаги биринчи рус қишлоқлари Қораболта, Чолдевор ҳудуди ҳамда шаҳар атрофида янги бунёд этилган рус посёлкаларига жойлаштирилган. Навбатдаги қисми 1903 – 1913 йиллар мобайнида Туркистон ўлкасининг ўзида ташкил топган 116 та рус посёлкасига жойлаштирилган. Бу халқларнинг маълум қисми Черняев посёлкасига ҳам жойлашган бўлиб, у 1867 йилда ҳозирги Тошкент вилоятида барпо этилган эди. Россия империясининг амалдорлари бу сиёсатидан кўзлаган асосий мақсади ўзлари учун Туркистон, Бухоро, Хоразм ҳудудларида таянч қуриш бўлган. Чунки ўлкани доимий назоратда тутиб туриш учун рус ва бошқа миллат вакилларига мансуб халқларни аҳоли орасига аралаштириб юбориш зарур эди.

Бу халқларнинг, Туркистон ўлкасида жойлашуви ҳақидаги маълумот 1897 йил кузида ўтказилган биринчи умумий аҳоли рўйхатида берилади. Унга кўра, ўлкада яшовчи латвия, литва, эстонияликлар Туркистон аҳолиси таркибида камчиликни, яъни умумий аҳолидан 287 кишини, хусусан, эркалар – 168, аёллар – 119 нафарлиги аҳолини рўйхатга олиш ҳужжатларида қайд қилинади. Шу билан бу халқларни ўлкага кўчириш сиёсати Россия империяси даврида изчил давом эттирилди. Шу йилларда болтиқбўйликларнинг мамлакат

худудлари бўйлаб кўчиб жойлашувини тўрт даврга ажратиш мумкин: биринчи давр: 1860 йилдан Қрим ва Самара, Ўрта Осиё худудига; иккинчи давр: 1870 йилдан Кавказ, Ставрополь, Кубан губерниялари, Россиянинг марказига, Сибирь ва Ўрта Осиё худудларига; учинчи давр: 1884 – 1886 йилларда Кавказ, Қора денгиз бўйлари, Сибирь, Тверь ва Ўрта Осиё худудларига; тўртинчи давр: 1900 – 1917 йилларда Сибирь, Томск, Тобольск, Туркистон худудларига кўчирилган. Юқоридаги ҳар бир даврда халқларнинг кўчирилишига оид алоҳида воқеалар мавжуддир. Булар ҳақида манбаларда маълумотлар берилди.

Бу вақтларда Туркистон ва Бухоро, Хоразм худудларига кўчирилган болтиқбўйиликларнинг ҳаёти оғир кечиб, бир қатор турмуш муаммолари мавжуд бўлган. Жумладан, халқларнинг диний эътиқод масалаларига алоҳида эътибор берилмаган. Улар Туркистон Рим - католик хайрия жамияти ишларида қатнашишига тўғри келган. Бу билан диний маросимларини бир эътиқодда бўлмасда, бошқа халқлар билан бирга амалга оширишга мажбур бўлишган. Биргина Тошкент шаҳри худуди бўйлаб яшаган халқларнинг диний қарашларига оид маълумотларга кўра: 16 нафар латиш эркак, 5 нафар аёл рим-католикка; 10 нафар эркак, 1 нафар аёл лютеран эътиқодига, реформаторларнинг 2 нафари эркак, 5 нафари латиш аёли бўлгани. Литваликлардан рим-католикка 14 нафар эркак, 3 нафар аёл мансуб бўлган бўлиб, шу миллатнинг лютеран эътиқодида 10 нафар эркак, 1 нафар аёли, 1 реформаторларнинг 2 нафар эркаги ва 2 нафар аёли эътиқод қилгани маълум қилинган. Шунингдек, Тошкент шаҳридаги латишларнинг машғулоти ҳақида тўхталсак, суд ва милиция маҳкамасида 3 киши, қуролли кучлар сафида 5 киши, тиббиётда 6 киши, саноат соҳасида 3 киши, қишлоқ хўжалигида 2 киши, қурилишда 1 киши, темир йўл соҳасида 1 киши, савдода 1 киши меҳнат қилгани ҳақидаги маълумотлар архив ҳужжатларида ёзилган.

Ўша даврларда ўлкада муқим яшаган болтиқбўйиликларнинг болалари таълим олиши учун эса алоҳида мактаб бўлмаган. Улар, асосан, рус-тузем мактабларида ўқиган ва рус тилини мукамал билган ҳолда, ўз она тилида таълим олиб, ундан фойдаланиш имкониятига эга бўлмаган.

Ўлкада болтиқбўйилик ҳарбий хизматчилар кўпчилик бўлган. Бунга сабаб Россия империяси Ўрта Осиёга, асосан, империянинг Самарадаги ҳарбий қисмларини жўнатган, Самарага эса Болтиқбўйи худудида жойлашган губерниялардаги ҳарбий қисмлар олиб келинган. 1920 йил Туркистон АССР ишчи – деҳқон инспекцияси штат жадвалида доимий ходимлар сони 812 нафар бўлиб, улар таркибида 2 нафар латиш бўлгани маълум. 1921 йилда Умумтуркистон советлар съездида Туркистон худудидан келган делегатлар 121 нафар бўлиб, шундан 8 нафари латиш миллатига мансуб бўлган. Тошкент милиция тизимида ҳам

латиш ва литваликлар фаолият олиб борган бўлиб, 1924 йил охирларида Тошкентдаги 865 нафар милиционернинг 3 нафари латиш миллатига мансуб бўлган.

ХУЛОСА

Умуман олганда, Россия империяси томонидан бу даврда ўлкага болтиқбўйиликларни кўчириб келтирилишини икки босқичга бўлиш мумкин: 1865 – 1885 йилларни ўз ичига олган биринчи босқич, Ўрта Осиёда мавжуд давлатларга қилинган ҳарбий хуружлар, тортиб олинган ҳудудларда мустамлака ҳокимияти тизимининг ўрнатилиши, маъмурий қурилиш сиёсати ҳамда руслаштириш ниятларининг кучайиши билан характерланади. 1886 – 1917 йилларни ўз ичига олган иккинчи босқич учун бир томондан, ҳарбий маъмурий тизимни “модернлаштириш”га уриниш, уни умумроссия тартибларига яқинлаштириш, бошқа томондан Туркистон халқларининг озодликка бўлган интилувларини рад қилиб, қатағонлик сиёсатини олиб боришини назарда тутган. Бу даврларда ўзбеклар ва латвия, литва, эстониялик халқлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар мустамлакачи ҳукумдорларнинг кўрсатмаси билан амалга оширилган. Бироқ, бугунги Ўзбекистон ва Болтиқбўйи республикалари ҳудудида яшовчи халқлар шу даврларда ҳам ўзаро муносабатларини дўстона ҳамда асосан савдо кўринишидаги ҳамкорликни давом эттирганлар.

Бироқ, тарихий жараёнларнинг 1917 йилларга келиб Болтиқбўйи ҳудудларида сиёсий ўзгаришлар содир бўлди. Ушбу давлатлар ўз истиқлоли сари йўл тутиб, 1940 йилларгача уни ҳимоя қилиб турди. Чунки, 1917 йили “марказий” шаҳарлардаги инқилоблардан сўнг Россия империяси ўрнига собиқ совет Россияси жойларда ўз мустамлакачилик сиёсатини ўткази бошлади. Бу даврда миллатлараро ва миграция масаласидаги миллий сиёсатининг ўзига хос хусусиятлардан бири – асоссиз равишда халқларни ўзларининг ерларидан узок ўлкаларга мажбурий равишда, баъзи ҳолларда объектив сабаблар билан кўчиришдан иборат бўлди. Бу бир неча босқичларда амалга оширилган бўлиб, халқларни кўчириш сиёсатининг иккинчи босқичини ташкил этади. У ўзига хос хусусиятига кўра уч даврдан иборат бўлиб, улардан биринчи давр 1918 – 1939 йилларни, иккинчи давр 1941 – 1945 йилларни, учинчи давр 1966 – 1989 йилларни ўз ичига олади. Бу даврлардаги умумийлик шундан иборатки, совет даврининг миллатлар борасидаги миллий сиёсати миллатларнинг кўшилиб кетиши натижасида “ягона совет халқи” концепцияси асосида иш юритиб келган. Уни ўрганилаётган даврда миллийликнинг ҳар қандай кўринишига қарши кураш, этник ўзига хосликларни инкор этиш, уларни “қолоқ” деб билишга асосланган камситиш сиёсати яширин ва ошқора тарзда, турли шаклларда бироқ изчил равишда олиб борилганда янада аниқ кўринади.

Ўзбекистон ўз истиклолини қўлга киритгач, бу ҳудудда истиқомат қилаётган болтиқбўйиликларнинг ҳаётида янги саҳифа очилди. Бу борада мамлакатда миллатлараро тотувлик масаласида яратилган муносиб шароитдан унумли фойдаланилиб, 1992 йилдан Тошкент Литва жамияти маркази ўз фаолитини йўлга қўйди.

Шуларни инобатга олган ҳолда статистик маълумотлардан 2013 йилга келиб, Ўзбекистонда 1 097 нафар литвалик, 517 нафар латвиялик, 312 нафар эстониялик истиқомат қилаётгани маълум бўлди.

Юқоридаги маълумотлардан Болтиқбўйиликларнинг Ўзбекистонда қарийб бир аср давомида кўчирилган қисми ўз диаспораларини шакллантирди.

Жумладан, Ўзбекистондаги латвияликлардан Яков Петерс Туркистон ЦК РКП (б) бюросининг аъзоси, Ян Рудзутак Ўрта Осиё МК РКП(б) бошлиғи, Ф.Я. Цируль Тошкент шаҳар милицияси бошлиғи, И.Я. Дос Ўрта Осиё ҳарбий мактаби ўқитувчиси бўлиб ишлаган. Литваликларнинг Ўзбекистондаги диаспораси тарихи XIX асрнинг 60 – йиллари уларнинг ўлкага кўчириб келтирилишидан бошланади. Кўчирилган литваликлар, асосан, Тошкент, Самарқанд, Фарғона шаҳарларига жойлаштирилди. Уларнинг диний эътиқоди бўйича бошлиғи дастлаб Юстин Пранайтис (1861 – 1917) сўнгра Бронислав Рутенис бўлган. XIX аср охирида литваликлар диаспорасининг вакиллари ядро физикаси бўйича профессор Б.Витолмаса, тиббиёт фанлари доктори Г.Ф. Манкуса, архитекторлар А.Жмуйда ва Г.Жмуйда, Я.Кучиса, график ва плакатчи А.Читкауска, витражчи И.Липенелар ўлкада фаолият юритиб, унинг ижтимоий ҳаётига муҳим ҳисса қўшганлар.

Хусусан, Ўзбекистондаги эстонлар диаспорасининг шаклланиши XIX асрнинг 60 – йилларидан бошланади. Улар, асосан, Тошкент шаҳрига жойлашганлар. Шунингдек, 1905 йилда шаҳардаги Евангелия диний ибодатхонасида 100 кишидан ортиқ эстон рўйхатдан ўтган. Биринчи Жаҳон урушидан сўнг ўлкада 200 нафар эстон доимий яшаганлиги манбаларда ёзилган. XX асрнинг 20 – йилларидан бошлаб ўлкадаги эстонлар асосан Тошкент, Самарқанд, Фарғона, Қўқон шаҳарларида яшаганлар.

Умуман, болтиқбўйиликларнинг ҳаёти ва шаклланган диаспораси ҳақида хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ушбу халқлар турли давр ва сабаблар билан Ўзбекистон ҳудудидига кўчириб келтирилсада, ўзбек халқининг бағрикенглиги натижасида ўлкага кўчиб келган болтиқбўйиликлар билан яқин муносабат ўрнатиш йўли тугилди. Бу ҳудудларда яшовчи болтиқбўйиликлар минтақанинг иқтисодиёти ва саноати ривожланишида ўз ҳиссаларини қўшдилар.

Булар ҳозирда мутахассислар томонидан ўзбекларнинг миллатлараро муносабатидаги ёндашуви деган тушунча билан юксак даражада эътироф этилиб, бу омиллар мамлакатнинг

ташки сиёсатида “халқ дипломатияси” асосида халқларнинг бир-бирига интилувини ҳамда давлатлараро алоқаларнинг мустаҳкамланишини таъминлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Гинзбург А.И. Русское население в Туркестане. – М., 1991. – С.17.
2. Ўз МА. фонд-1, 2-рўйхат, 1905-иш. 4-варақ.
3. Горхунова А.В Миграционные процессы в республиках Прибалтики в XX веке: Дис....канд.ист.наук. – М., 2004. – С.46
4. Ўз Р МА. фонд- И-269, 1-рўйхат, 1240-йиғма жилд. 40 – 43- варақлар
5. Ўз Р МА. фонд-269, 2-рўйхат, 1240-йиғма жилд. 71-варақ.
6. Ерманов А.А. Туркистон АССРда назорат органлари ва уларнинг тоталитар тузим ўрнатилишидаги ўрни (1918 – 1924 йиллар): Тарих. фан. ном....дис. – Тошкент, 2006. – Б.120
7. Переносимый населения в Туркестанской Республике (1920 г.). – Ташкент, 1923 – 1924. Ч.1. Вып III. – С.42 – 43, 56 – 57.
8. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2013 йилги маълумоти асосида шакллантирилди.
9. Этнический атлас Узбекистана. Институт «Открытое Общество». – Ташкент, 2002. – С.49
10. Хомитов, Р. (2020). ЎЗБЕКИСТОНДА МИЛЛАТЛАРАРО БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШГА ҚАРАТИЛГАН ДАВЛАТ СИЁСАТИ (1991-2020 йй.). *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 3(11).
11. Khomitov, R. K. (2019). Strengthening cooperation between Uzbekistan and Latvia, Lithuania and Estonia (1991-2015). *Theoretical & Applied Science*, (8), 201-204.
12. Khomitovich, K. R. (2022, April). HISTORY OF MINORITY PEOPLES IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES. In *E Conference Zone* (pp. 236-242).